

Oceny i omówienia

ERHARD CZIOMER: *Zarys historii Niemiec powojennych 1945-1995*.
Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1997, 362 ss.

Polska literatura niemcoznawcza wzbogaciła się o bardzo wartościową monografię pióra Erharda Cziomera. Autor, jeden z czołowych polskich niemcoznawców¹, podjął się niezwykle ambitnego zadania, jakim jest niewątpliwie zamysł syntetycznego przedstawienia pięćdziesięciu lat dziejów najnowszych Niemiec.

Książka jest pierwszą w Polsce próbą syntezy dziejów Niemiec w latach 1945-1995. I już chociażby z tego względu, pomijając pozostałe jej walory, zasługuje na uwagę. W bardzo bogatej polskiej literaturze politologicznej i historycznej poświęconej poszczególnym aspektom dziejów najnowszych Niemiec znajdują się co prawda opracowania prezentujące krótsze bądź dłuższe okresy historii RFN² i NRD³ oraz rozwoju szeroko rozumianego problemu niemieckiego⁴, jednakże żadne z nich nie aspirowało do całościowego ujęcia dziejów Niemiec po 1945 r. Można uznać, że w pewnym zakresie taki charakter miały prace: Jerzego Serczyka pt. *Podzielone Niemcy. Przegląd dziejów niemieckich od kapitulacji Trzeciej Rzeszy do zjednoczenia obu państw niemieckich* oraz E. Cziomera pt. *Historia Niemiec 1945-1991. Zarys rozwoju problemu niemieckiego od podziału do jedności*. Jednakże – jak pisał Jerzy Serczyk – może nazbyt skromnie, jego książka jest „nie tyle opisem chronologicznym dziejów niemieckich w ciągu 45 powojennych lat, ile publicystyczną refleksją nad nimi”⁵. Natomiast przytoczona praca E. Cziomera nie jest, zgodnie z zamierzeniem autora, całościowym ujęciem historii powojennych Niemiec, lecz syntezą ewolucji problemu niemieckiego na tle sprzeczności politycznych rozwoju Niemiec oraz przeobrażeń systemu międzynarodowego⁶.

Jednym z celów, jakie postawił przed sobą autor recenzowanej monografii było obok „syntetycznego spojrzenia na dzieje Niemiec po 1945 roku” (s. IX), „wyeksponowanie głównych tendencji i procesów rozwojowych Niemiec na przestrzeni pięćdziesięciu lat” (s. XII) oraz ukazanie

¹ Wśród wielu prac zwartych i kilkudziesięciu artykułów opublikowanych przez autora na szczególne zainteresowanie zasługują: E. Cziomer, *Polityka rządu RFN wobec ZSRR w latach 1955-1972*. Kraków 1976; tenże, *Miejsce ZSRR w polityce zagranicznej RFN*. Poznań 1988; tenże, *Polityka zagraniczna RFN. Uwarunkowania – cele – mechanizm decyzyjny*. Warszawa 1988; tenże, *Historia Niemiec 1945-1991. Zarys rozwoju problemu niemieckiego od podziału do jedności*. Kraków 1992.

² Zob. J. Krasuski, *Historia RFN*. Warszawa 1987.

³ Zob. J. Fiszer, *Geneza i rozwój NRD w latach 1949-1961*. Warszawa 1990.

⁴ H. Wuttke, *RFN i NRD wobec problemu niemieckiego (1949-1982)*. Katowice 1987; A. W. Walczak, *Dylematy i obsesje jedności i podziału Rzeszy XIX-XX w. Polityka ogólnoniemiecka RFN 1949-1969*. Poznań 1982.; L. Pastusiak, *Podział i zjednoczenie Niemiec w dyplomacji „wielkiej czwórki”*. Katowice 1984.

⁵ J. Serczyk, *Podzielone Niemcy. Przegląd dziejów niemieckich od kapitulacji Trzeciej Rzeszy do zjednoczenia obu państw niemieckich*. Toruń 1993, s. 6.

⁶ E. Cziomer, *Historia Niemiec 1945-1991* ...

„złożoności procesu historycznego Niemiec powojennych” (s. X). Tym założeniom badawczym podporządkowana została jej konstrukcja. Przyjęto w niej układ chronologiczno-problemowy. Praca składa się z trzech części, dziewięciu rozdziałów i epilogu. Podział na rozdziały i podrozdziały również odzwierciedla układ chronologiczno-problemowy.

Część pierwsza pracy *Niemcy pod okupacją* obejmuje lata 1945-1949. Autor poprzez prezentację interesów i celów mocarstw okupacyjnych realizowanych wobec popoczdamskich Niemiec, ewolucję polityki okupacyjnej mocarstw oraz charakterystykę rozwoju gospodarczego i politycznego stref okupacyjnych (przy wzrastającym wraz z upływem czasu udziale politycznych ugrupowań niemieckich) wskazuje na główne czynniki sprawcze, które doprowadziły w 1949 r. do powstania dwóch państw niemieckich i trwającego przez kilka kolejnych dziesięcioleci podziału Niemiec.

Do bardziej interesujących wątków w tej części monografii należy zaliczyć te, w których autor, ukazując różnice w rozwoju gospodarczym, politycznym i społecznym trzech zachodnich stref okupacyjnych i radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec, wskazuje zarazem na genezę wielu z późniejszych atutów i źródeł przewagi RFN nad NRD (np. szerokie poparcie Niemców dla systemu politycznego i ekonomicznego budowanego w zachodnich strefach okupacyjnych; reformy Ludwiga Erharda, które zaczęły przynosić widoczne efekty już na początku 1949 r.; mniej rabunkowy charakter reparacji pobieranych przez trzy mocarstwa zachodnie w porównaniu z polityką prowadzoną w tym zakresie przez ZSRR we wschodniej strefie okupacyjnej Niemiec; pomoc w ramach planu Marshalla, z której skorzystały strefy zachodnie, a następnie także RFN; mniejsza efektywność gospodarki wschodnionieemieckiej wynikająca m.in. z przyjętych założeń ustrojowych i kopiowania rozwiązań radzieckich).

Najobszerniejsza jest część druga pracy *Niemcy podzielone*, obejmująca najdłuższy przedział czasowy spośród wszystkich analizowanych w pracy – lata 1949-1989 (ss. 63-275). Ukazany jest w niej rozwój polityczny, problemy gospodarczo-społeczne, położenie międzynarodowe i polityka zagraniczna RFN i NRD w latach 1949-1989. Autor z dużą swobodą porusza się po tak rozległym obszarze badawczym. Dokonuje prezentacji kolejnych faz rozwoju kwestii niemieckiej, rozwoju politycznego, społecznego i gospodarczego RFN i NRD oraz polityki zagranicznej obu państw niemieckich.

Wśród wielu analizowanych wątków E. Cziomer ukazuje czytelnikowi w sposób bardzo przystępny istotę kontrowersji i konfliktów występujących wokół kwestii niemieckiej z jednej strony między USA, Wielką Brytanią, Francją i RFN, a z drugiej strony, między ZSRR, NRD i pozostałymi państwami bloku radzieckiego. Omawia proces integrowania się RFN z systemem zachodnim oraz integrowania się NRD z systemem wschodnim. Zwraca uwagę na tendencję stopniowego nabywania coraz szerszego zakresu suwerenności, chociaż w różnym stopniu, przez oba państwa niemieckie. W procesie nabywania przez RFN i NRD coraz większego zakresu suwerenności oraz integrowania się obu państw niemieckich z przeciwstawnymi blokami polityczno-militarnymi i ekonomicznymi szczególnie istotna jest cezura połowy lat pięćdziesiątych. Natomiast w procesie stopniowego prawnomiędzynarodowego uznawania RFN i NRD przez inne państwa, jedną z najważniejszych cezur są pierwsze lata siedemdziesiąte, w których oba państwa niemieckie spotkały się z niemal powszechnym uznaniem prawnomiędzynarodowym społeczności międzynarodowej, czego przejawem było m.in. przyjęcie RFN i NRD do ONZ (1973).

Lektura tej części pracy pozwala na prześledzenie kolejnych faz rozwoju systemu politycznego RFN, począwszy od „ery Adenauera” (1949-1963), w której to zostały zbudowane podstawy systemu kanclerskiego RFN, poprzez okres rządów „wielkiej koalicji” (1963-1969) i koalicji socjalliberalnej (1969-1982), po lata koalicji chadecko-liberalnej (1982-1989). Interesująco prezentują się także te fragmenty monografii, w której ukazane są główne kierunki przemian społeczno-gospodarczych RFN, w tym np. czynniki sprawcze zachodnionieemieckiego „cudu gospodarczego” (ss. 105-111) i dochodzenie przez RFN do pozycji mocarstwa gospodarczego.

Wiele uwagi autor poświęca głównym celom i kierunkom polityki zagranicznej RFN, w tym elementom ciągłości i zmiany oraz czynnikom warunkującym dużą efektywność realizowanej przez kolejne grupy rządzące RFN ich polityki zagranicznej tak na kierunku zachodnim, wschodnim, jak i w polityce niemieckiej. Jest to interesujące chociażby z tego względu, że polityka zagraniczna żadnego innego państwa europejskiego po II wojnie światowej nie wykazywała się tak dużą skutecznością realizowanych celów strategicznych jak polityka RFN. W kontekście omawianych zagadnień związanych z polityką zagraniczną RFN, polskiego czytelnika szczególnie mogą zainteresować kolejne etapy ewolucji polityki wschodniej i niemieckiej RFN, które prowadziły do rozpoczęcia z początkiem lat siedemdziesiątych procesu normalizacji w międzypaństwowych stosunkach między RFN i PRL.

W tej samej części pracy, zachowując układ chronologiczno-problemowy, autor omawia istotę systemu społeczno-politycznego NRD; kolejne fazy „ery Ulbrichta” (1949-1971) oraz „ery Honeckera” (1971-1989); funkcjonowanie systemu gospodarczego NRD oraz przesłanki, cele i ewolucję polityki zagranicznej NRD. Interesujące może być przesłedzenie za autorem ewolucji systemu społeczno-politycznego i ekonomicznego NRD „ery Ulbrichta” – od okresu przyspieszonego przenoszenia przez kierownictwo *SED* modelu radzieckiego (stalinizmu) do NRD, po lata sześćdziesiąte, kiedy to „Ulbricht nabierał coraz większego przekonania o wyższości socjalizmu wschodnioniemieckiego nad radzieckim” (s. 154) formułując tezę na VII zjeździe *SED* (17-22 kwietnia 1967) o „odmiennym stadium rozwoju socjalizmu w NRD”, który jest charakterystyczny dla krajów wyżej rozwiniętych. Na tym tle dochodziło do kontrowersji między Ulbrichtem a kierownictwem radzieckim z Leonidem Breżniewem jako sekretarzem generalnym KPZR. Była to też jedna z przyczyn (obok np. trudności gospodarczych) wymuszonej dymisji Ulbrichta (3 maja 1971) i poparcia udzielonego przez kierownictwo ZSRR Erichowi Honeckerowi.

Po dostosowaniu się kierownictwa partyjno-państwowego NRD z Honeckerem na cele przez kilka lat do strategii i taktyki polityki KPZR i ZSRR, w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych NRD starała się coraz bardziej artykułować swoje własne interesy (np. w polityce niemieckiej), które nie zawsze były zbieżne z interesami pozostałych państw bloku radzieckiego (s. 244 i nast.). Reformy społeczno-polityczne postulowane od połowy lat osiemdziesiątych przez ekipę Michaiła Gorbaczowa w ZSRR spotkały się z krytyczną oceną ze strony kierownictwa NRD. Ze względu na dogmatyczną wizję socjalizmu Honecker krytycznie ocenił „przebudowę” i „nowe myślenie” w ZSRR. Stanowczo sprzeciwiał się jakimkolwiek zmianom i reformom społeczno-politycznym w NRD, widząc w nich zagrożenie dla monopolu sprawowania władzy przez *SED* (s. 252). Była to też jedna z przyczyn załamania się NRD w 1989 r.

Recenzowana praca pozwala również na prześledzenie głównych tendencji w gospodarce NRD; od zasadniczych przekształceń własnościowych (państwowy socjalizm) i ich społecznych i ekonomicznych następstw oraz fazy „intensywnych” reparacji pobieranych przez ZSRR od NRD (do połowy 1953); poprzez etap, kiedy to kierownictwo *SED* forsowało hasło o konieczności prześcignięcia RFN w produkcji najważniejszych dóbr konsumpcyjnych oraz spożyciu w przeliczeniu na jednego mieszkańca (koniec lat pięćdziesiątych); etap rozwoju gospodarczego lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych (choć przy znacznie mniejszej dynamice niż wzrost PKB w RFN); po okres stagnacji, a następnie pogłębienia się kryzysu w gospodarce NRD w latach osiemdziesiątych. Głęboki kryzys strukturalny, w którym pod koniec lat osiemdziesiątych znalazła się gospodarka NRD, objął w tym samym czasie wszystkie państwa byłego bloku radzieckiego, przyspieszając jego rozpad.

Omawiając politykę zagraniczną i niemiecką NRD autor eksponuje niemal całkowite jej podporządkowanie strategii polityki niemieckiej ZSRR. Zaznacza jednak to, że między NRD a jej sojusznikami z Układu Warszawskiego nie było pełnej zgodności interesów w sprawach politycznych i gospodarczych, co prowadziło nieraz do napięć, które jednak w imię obowiązującej wówczas demonstrowanej spójności UW nie były uzewnętrzniane (s. 167). Przykładem takich napięć był spór między Ulbrichtem a Gomułą pod koniec lat sześćdziesiątych na tle propozycji

Gomułki ściślejszej kooperacji w ramach RWPG i jego sceptyczny stosunek wobec korzystania przez NRD z handlu wewnątrzniemieckiego (ss. 167 - 168); odejście przez Polskę w 1969 r. od tzw. doktryny Ulbrichta, czy polsko-enerdowski spór w latach osiemdziesiątych o rozgraniczenie wód terytorialnych w Zalewie Szczecińskim.

Charakteryzując politykę zagraniczną i niemiecką NRD w latach osiemdziesiątych, trafne jest spostrzeżenie autora, że wzrost napięcia w stosunkach Wschód-Zachód (pierwsza połowa lat osiemdziesiątych) oraz pogarszająca się sytuacja społeczno-gospodarcza w NRD sprzyjały stopniowemu zbliżeniu obu państw niemieckich (s. 271). Przejawiało się to m.in. zacieśnianiem współpracy ekonomicznej (w tym liczne kredyty RFN dla NRD), intensyfikacją kontaktów osobowych między obywatelami RFN i NRD, a także rozwojem współpracy politycznej, której kulminacyjną fazą była wizyta E. Honeckera w RFN (wrzesień 1987).

W części trzeciej omawianej pracy *Niemcy zjednoczone 1990-1995* E. Cziomer omawia najważniejsze determinanty wewnętrzne (wewnątrzniemieckie) i zewnętrzne (międzynarodowe) państwowego zjednoczenia Niemiec w 1990 r. Słusznie też została wyeksponowana rola RFN w przemianach NRD, bowiem od początku 1990 r. kierownictwo państwowe RFN z kanclerzem Helmutem Kohlem na czele prowadziło coraz bardziej politykę faktów dokonanych, wpływając w dużej mierze na zachowanie i preferencje mieszkańców NRD. Natomiast poprzez umiejętną politykę zagraniczną rząd boński tworzył sprzyjające warunki zewnętrzne dla przyspieszonego procesu zjednoczenia Niemiec.

W epilogu autor omawia główne problemy wewnętrznego rozwoju Niemiec po zjednoczeniu (gospodarcze, polityczne, społeczne). Mając na uwadze zakres problemów wewnętrznych, z jakimi borykali się Niemcy w pierwszych latach dziewięćdziesiątych, autor stwierdza, że „na terenie zjednoczonych Niemiec doszło do przywrócenia formalnej jedności narodowej, ale zachowania się dwóch odrębnych społeczeństw, które różniły się nie tylko poziomem życia, lecz także kulturą polityczną oraz doświadczeniem życiowym” (s. 311).

W końcowych partiach epilogu zostały zaprezentowane cele i priorytety polityki zagranicznej Niemiec w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Wydaje się jednak, że główne tendencje w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec (w tym elementy ciągłości i zmiany) potraktowane zostały, w porównaniu z innymi zagadnieniami omawianymi w epilogu, w sposób nazbyt syntetyczny.

Cennym uzupełnieniem książki jest zamieszczenie w niej 27 załączników. Są one bardzo przydatne przy lekturze monografii. Przedstawiają bowiem dane na temat rozwoju politycznego, demograficznego, gospodarczego i społecznego Niemiec w aspekcie wewnętrznym i międzynarodowym.

Recenzowana praca jest dziełem bardzo udanym. Jest ona nie tylko i nie tyle zapisem faktów, ale przede wszystkim wyjaśnieniem rozwoju wewnętrznego i aktywności zewnętrznej Niemiec (w tym dwóch państw niemieckich), na tle zmieniającej się sytuacji międzynarodowej w latach 1945-1995. Eksponuje główne tendencje i procesy rozwojowe Niemiec na przestrzeni pięćdziesięciu lat. Przedstawiona przez autora synteza dziejów Niemiec w owym czasie oparta jest na doskonałej znajomości niemieckiej i polskiej literatury przedmiotu. Jej bogactwo i umiejętność wykorzystania należą do jednego z niewątpliwych walorów prezentowanej monografii. Autor wykorzystuje także te najnowsze prace autorów niemieckich, które koncentrują się na odkrywaniu białych plam w historii byłej NRD.

Mimo że recenzowana monografia jest pomyślana jako zarys historii Niemiec powojennych, można mieć jednak wątpliwości czy mimo to nie powinny w niej znaleźć się szersze wątki dotyczące rozwoju kultury, nauki i sztuki niemieckiej w latach 1945-1995, jak również kwestie z zakresu świadomości i kultury politycznej społeczeństw NRD i RFN oraz zjednoczonych Niemiec.

Można mieć też zastrzeżenie co do precyzji niektórych sformułowań mówiących np. o przekazaniu przez ZSRR pełnej suwerenności NRD 25 marca 1954 r., mimo że w następnym

zdaniu autor mówi o zachowanych przez ZSRR uprawnieniach (s. 69). Podobne wątpliwości można mieć wówczas, kiedy autor mówi o przywróceniu pełnej suwerenności RFN pod koniec lat sześćdziesiątych (s. 104), a przecież zarówno formalnej, jak i faktycznej suwerenności RFN „nabierała” stopniowo, do 1990 r. włącznie.

Trudno też podzielić opinię autora, że decyzja o formalnym przyjęciu NRD do Układu Warszawskiego (28 stycznia 1956) „zakończyła pełną integrację w bloku wschodnim NRD” (s. 78). Bardziej zasadnym byłoby stwierdzenie, że wyznaczała ona bardzo ważny etap w procesie integrowania NRD w bloku radzieckim. Można mieć też wątpliwości, czy przy omawianiu kwestii związanych z rozliczeniem totalitarno-autorytarnego systemu sprawowania władzy przez SED i mechanizmów funkcjonowania NRD autor nie dokonuje chwilami nazbyt prostej analogii między denazyfikacją po II wojnie światowej a lustracją i dekomunizacją przeprowadzoną w latach dziewięćdziesiątych na obszarze byłej NRD (s. 315).

Korekty wymaga też podana w pracy data wizyty kanclerza Kohla w Polsce w 1989 r. Nie 11-16 listopada, lecz 9-14 listopada (s. 284).

Reasumując stwierdzić należy, że czytelnik otrzymuje pozycję interesującą, napisaną z dużym zjawstwem problematyki niemieckiej i stosunków międzynarodowych w Europie po II wojnie światowej. Niewątpliwie jest to ważna i wartościowa pozycja wypełniająca w znacznym stopniu lukę w polskiej literaturze historycznej i politologicznej w zakresie syntezy najnowszych dziejów Niemiec. Monografia jest godna polecenia nieczcownikom, jak i innym badaczom najnowszych dziejów Niemiec i Europy, studentom historii i politologii oraz tym wszystkim, którzy są zainteresowani historią najnowszą Niemiec i Europy.

Mieczysław Stolarczyk

ZYGMUNT ZIELIŃSKI: *Niemcy. Zarys dziejów*. Wydawnictwo Unia, Katowice 1998, 344 ss.

W renomowanej serii Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, dotyczącej dziejów istniejących aktualnie państw i obejmującej już kilkadziesiąt tomów, przeciętna objętość tomu wynosi 300 do 400 stron druku. Najobszerniejszy – *Historia Niemiec* pióra W. Czaplińskiego, A. Galosa i W. Korty (Wrocław 1981) liczy 863 str., do czego należałoby – ze względu na wspólne losy w ramach I Rzeszy dodać *Historię Austrii* Henryka Wereszyckiego (Wrocław 1986, 351 ss.). Zainteresowanie sprawami zachodniego sąsiada w Polsce po II wojnie światowej jest zrozumiałe, zwłaszcza że względy cenzuralne – inaczej niż do niedawna w odniesieniu do tego zza wschodniej granicy – nie stanowiły tu dla historyków szczególnej bariery. Owszem, zaraz po 1945 r., w którym ukazała się książka Z. Wojciechowskiego, *Polska – Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, dominowała tendencja do ukazywania konfrontacyjnego nurtu we wzajemnych stosunkach, która jednak stopniowo ustępowała miejsca spojrzeniu *sine ira*, co tak wyraziście dokumentują studia Gerarda Labudy z ostatniego półwiecza, zebrane w tomie *Polsko-niemieckie rozmowy o przeszłości* (Poznań 1996). *Magna pars* zasług w zakresie pogłębionego w tej dziedzinie spojrzenia oraz studiów nad wewnętrznymi dziejami państw kręgu niemieckiego – bo przecież trudno badaczowi polskiemu traktować jedne i drugie w izolacji od siebie – wiąże się z dokonaniem Instytutu Zachodniego, u którego progu w plonie wydawniczym znajdujemy rozbudowane *Dzieje Niemiec do początku ery nowożytnej* K. Tymienieckiego (1948) i stanowiącą chronologicznie ich kontynuację, choć ogłoszoną nieco wcześniej (1947) komunikatywną syntezę J. Pajewskiego *Niemcy w czasach nowożytnych (1517-1939)*. Od tego czasu pojawiło się wiele zarysów, pióra wytrawnych badaczy, ale też